

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

Wilferd Madelung & Toby Mayer (Ed. & Tr.),
Struggling with the Philosopher,
A Refutation of Avicenna's Metaphysics,
London, I. B. Tauris, 2001.

Eş'arî kelamının Gazâlî'den sonra gelen önemli temsilcilerinden biri olan Şehristânî (d.548/1153) daha çok değişik din, mezhep ve felsefi okulları incelediği *El-Milel ve'n-Nihal* ve Eş'arî kelamının genel konularını tartıştığı *Nihayetü'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm* adlı eserleriyle bilinir. Madelung ve Mayer bu kitapta Şehristânî'nin daha az bilinen *Musâraâtü'l-Felasife* adlı eserinin Arapça metin ve İngilizce çevirisini sunmaktadırlar. Eser Londra İsmaili Çalışmaları Enstitüsü, İsmaili Metin ve Çeviri serisinden yayınlanmıştır.

Eserin girişinde Madelung Şehristânî'nin İsmaililik ve Felsefe ile olan ilişkisini tartışmaktadır. İşte burada Eş'arî kelamının önemli temsilcilerinden biri olan Şehristânî'nin eserinin niçin İsmaili Metin serisinden yayımlandığının cevabını buluyoruz. Madelung Şehristânî'nin sosyal çevre itibarıyla Sünni olarak tasvir edilebilse de temel inanç ve dini düşüncelerinde Şii ve İsmaili olarak tanımlanabileceğini ifade etmektedir. Şehristânî'nin Şiiliğe eğilimi ilgili klasik kaynaklardaki bazı rivayetler daha önce de *Nihayetü'l-İkdâm* girişine yazdığı önsözünde A. Guillaume (bkz.

Shahrastânî, *The Summa Philosophiae of Al-Shahrastânî: Kitâb Nihâyatu'l-Iqdâm fî Ilmî'l-Kalâm*, İng. çev. A. Guillaume, London: Oxford University Press, 1934, s. x1) tarafından gündeme getirilmişti. Madelung da modern dönemde M. Jalâlî Nâ'inî ve M. Danishpazhûh'un çalışmalarının Şehristânî'nin dini düşüncesinin farklı bir yönünü, daha açık bir ifade ile onun düşüncesindeki belirgin Şîî, özellikle de İsmailî görüşleri ortaya çıkardığını belirtmektedir. Madelung'a göre bu araştırmacılar sonra bir çok araştırmacı Şehristânî'nin İsmailî görüşleri ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda Şehristânî'nin öne çıkan üç eseri, yaratma ve emr alemine dair *Meclîs*, Kur'an tefsiri olan *Mefâtîhu'l-Esrar* ve İbn Sînâ felsefesinin eleştirisi olan *Musâraâtü'l-Felasife'*dir. Şehristânî'nin *Mefâtîhu'l-Esrar'*da Ehli Beyt'e olan saygısı ve onları Kur'an tefsirinde otorite olarak görmesi, bazı ayetleri tefsirinde İsmailî terimleri kullanması, *Musâraâtü'l-Felasife'*de savunduğu Allah'ın aşkınlığı fikri ile *El-Milel ve'n-Nihal'*de erken dönem İsmailîliğe veya Batnîliğe atfettiği aşkınlık fikrinin paralellik arzetmesi Madelung'a göre Şehristânî'nin çağının klasik Sünnî anlayışını aştığının göstergesidir. *Meclîs* ve *Musâraâtü'l-Felasife* İsmailî düşüncenin daha sistematik bir şekilde öne çıktığı eserlerdir. Bu iddiaların doğruluğu hakkında sağlıklı bir kanaat sahibi olabilmek yukarıda adı geçen eserlerin detaylıca incelenmesi gerekiyor.

Şehristânî'nin felsefe ile olan ilişkisine gelince, onun selefi Gazâlî ve halefi Fahreddin Râzî gibi felsefeyi, özellikle de İbn Sînâ felsefesini önemseyip bazı yönlerini de reddettiği söylenebilir. Bu bağlamda *Musâraâtü'l-Felasife* Es'arî kelimeler tarafından bir şekilde İbn Sînâ felsefesini eleştirmek amacı ile yazılmış bir dize eserden biridir. Bununla birlikte Gazâlî'nin özellikle de *Tehâfüt el-Felâsife'*de felsefeye karşı takındığı olumsuz yaklaşıma karşı, gerek Şehristânî'nin gerekse Fahreddin Râzî'nin çok daha yapıcı bir tavır takındıklarının burada vurgulanması gerekir. Ne yazık ki onların bu eserleri Gazâlî'nin eserleri kadar dikkat çekememiştir. Bu bağlamda Şehristânî'nin *Musâraâtü'l-Felasife'*si felsefeye yönelik daha yapıcı eleştirinin

mahiyetini görmek açısından yardımcı olacaktır.

Musâraâtü'l-Felasife'de Şehristânî İbn Sînâ'yı filozofların en iyi temsilcisi olarak kabul etmiş ve başlangıçta onun eserlerinin metafizik bölümlerinden tespit edilmiş yedi meseleyi tartışmayı hedeflemiştir, ancak neticede sadece beş meseleyi tartışabilmiştir. Şehristânî'nin ele aldığı ilk mesele İbn Sînâ'nın varlığı zorunlu ve mümkün olarak sınıflandırmasıdır. Burada Şehristânî Zorunlu Varlık'ın akli bölünmeye tabi olmadığını ve İbn Sînâ'nın mümkün varlıkları tasnifinin de yetersiz olduğunu vurgular. İkinci meselede Şehristânî Zorunlu Varlık'ın varlığını tartışır. Bu bağlamda o İbn Sînâ'nın varlık kavramının Zorunlu Varlık ve mümkün varlıklar ile ilgili olarak farklı anlamlarda kullanılabileceği görüşünü eleştirir ve bu kavramın Zorunlu Varlık'a sadece iştirak yoluyla atfedilebileceğini savunur. Zorunlu Varlık'ın birliği Şehristânî'nin *Musâraâtü'l-Felasife*'de ele aldığı üçüncü meseledir. Burada Şehristânî İbn Sînâ'nın vardığı sonucu, yani Zorunlu Varlık'ın birliğini sorgulamamaktadır, fakat İbn Sînâ'yı bu sonuca götüren delillerin tutarsızlıklarla dolu olduğunu savunmaktadır.

Şehristânî'nin tartıştığı müteakip iki mesele Gazâlî'nin Müslüman filozofları İslam'ın sınırlarının ötesine geçmekle suçladığı üç meseleden ikisidir. Şehristânî'nin bu meseleleri burada tamamen felsefi açıdan ele alması dikkat çekicidir. Bunlardan ilkinde Şehristânî Zorunlu Varlık'ın bilgisinin mahiyetini tartışmaktadır. Bu bağlamda Şehristânî İbn Sînâ'nın Tanrı'nın eşyayı küllî tarzda bildiği görüşünü eleştirmekte ve Tanrı'nın küllî ve cüzî tasnifini aşan bir tür bilgiye sahip olduğunu vurgular. Beşinci meselede ise Şehristânî İbn Sînâ'nın âlemin ezeliyeti teorisini reddeder. Şehristânî âlemin başlangıcı olduğunu sonsuzluktan hareketle üretilen delillerle ispatlamaya çalışır. Tanrı'nın âleme olan önceliğinin ne zamansal ne de özsel olduğunu, sadece varlık açısından öncelik olduğunu belirtir.

Şehristânî kitabın girişinde tartışmayı planladığı son iki meseleyi tartışmamıştır. Bunun yerine ayrık akılların sayısı, faal aklın ay kürenin akli ile mi yoksa Zorunlu Varlık ile mi

özdeşleştirileceği gibi bir dize problemi kısaca ele almıştır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Şehristânî'nin *Musâraâtü'l-Felasife*'si Gazâlî'nin *Tehâfüt el-Felâsife*'si kadar dikkat çekmemiştir. Bununla birlikte *Tehâfüt* gibi bu eser de sonraki dönemlerde yazılmış reddiyelere konu olmuştur. *Musâri'el-Musâri'* adlı eserinde Nâsiru'd-Dîn el-Tûsî Şehristânî'nin eleştirilerini reddetmiş ve İbn Sînâ felsefesini savunmuştur. Dolayısıyla Şehristânî'nin bu eseri Tûsî'nin reddiyesi ile birlikte ele alınmalıdır. Şehristânî'nin bu eseri Aygün Akyol'un Yüksek Lisans çalışmasına konu olmuştur (Aygün Akyol, *Müsaraatü'l-Felâsife'ye Göre Şehristani'nin Felsefi Görüşleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003). Tûsî'nin reddiyesi ile ilgili benzer bir çalışmaya da ihtiyaç vardır. Bu eserler İslam dünyasında felsefe eleştirileri ve İbn Sînâ'nın bu tartışmalardaki merkezi rolüne ilgi duyanlar için önemlidir.

Muammer İSKENDEROĞLU

(Yrd. Doç. Dr. Sakarya Ü. İlah. Fak.)

Dinleri Anlama Sorunu ve Fenomenolojik Yöntem

James L. COX, **A Guide to the Phenomenology of Religion**

T&T Clark International, London, 2006, 256 s.

Dinleri anlama sorunu bugün adına dini araştırmalar denen disiplinin en önemli mevzusudur. Bununla birlikte hala etkin bir biçimde güncelliğini koruyan din fenomenolojisine dair tartışmalar sürüp gitmektedir.

Din fenomenolojisi zaman zaman karşılaştırmalı din ya da karşılaştırmalı yöntemle aynı anlamda kullanılabilir. Mesele Geoffrey Parrinder'in *Comparative Religion* adlı eseri bu durumun tipik bir örneğidir. Diğer taraftan din fenomenolojisini ve